Selecí, či *selečí*?[1]

Jiří REJZEK | Ústav pro jazyk český AV ČR

On the Czech derivational variants *selecí* and *selečí*

The adjective derived from the noun *sele* 'piglet' is not very frequent in Czech. Nowadays, the form *selečí* is encountered more often than the expected (and older) form *selecí*. The article tries to explain the origin of the two forms of this word and to consider them from the point of view of linguistic correctness.

Key words: adjectives, derivation, frequency, *nt*-stems

Klíčová slova: adjektiva, derivace, frekvence, *nt*-kmeny

Adjektivum od substantiva *sele* se v češtině objevuje poměrně zřídka.[2] Starší slovníky, které toto slovo zachycují (např. Jungmann, 1990/1838, s. 276; PSJČ; SSJČ), je uvádějí v podobě *selecí*. V poslední době se však na vývěsních štítech řeznictví i v kulinářských časopisech často setkáváme i s podobou *selečí*. Korpus SYN v8, zaznamenává 32 dokladů podoby *selecí* a 82 výskytů formy *selečí*. Ve veřejné internetové diskusi, která se konkurenci obou podob věnovala,[3] se argumentuje mimo jiné frekvencí spojení *selečí kýta* oproti podobě *selecí kýta* ve vyhledavači Google (v poměru 1050 : 10). Tato čísla naznačují, že dnešní uživatelé češtiny celkem jasně preferují podobu *selečí*.

Převaha podoby *selečí* se může zdát překvapivá především při porovnání s obdobnými adjektivy tvořenými od původních *nt*-kmenů, jako je např. *tele – telecí*, *kuře – kuřecí*, *hříbě – hříběcí*, *zvíře – zvířecí*, *kníže – knížecí*, staročeské *dietě – dietěcí* apod. Je ovšem třeba podotknout, že v tomto slovotvorném typu najdeme i tři adjektiva zakončená výlučně na *-čí*, totiž *jehně – jehněčí*, *kůzle – kůzlečí* a *prase – prasečí*. Tyto dvojí podoby se tedy pokusíme v následujících odstavcích historicky objasnit.

Přípona desubstantivních adjektiv vyjadřující příslušnost, která se v historické době realizuje jako *-í* (srov. Adam, 2003, s. 267), je původní předslovanský sufix **-(i)yo-* (psl. **-(ъ)jъ*), rozšířený ještě dalším, zájmenným elementem *-yo-*, který se uplatnil při tvoření složené deklinace. Ta nakonec u tohoto typu jmen v češtině převládla (srov. proti tomu např. stsl. *velьbǫždь* ‚velbloudí' ve jmenném tvaru). U *nt*-kmenů v češtině a ostatních západoslovanských jazycích tedy došlo k pravidelnému odvození typu **telęt-jь(jь)*, které vedlo k pračeské formě *telecí*. Jak ale vyložit formy na *-čí*?

Pro vysvětlení tvaru *jehněčí* může být vodítkem stč. adjektivum *jěhenčí*, které ovšem není odvozeno od stč. *jěhně*, ale od lépe doložené odvozeniny *jěhnec*. Kontaminací podob *jěhenčí* a *jěhněcí* pak zřejmě vznikla dnešní podoba.[4] Podobně lze vysvětlit dnešní tvar adjektiva *kůzlečí*, které zůstalo jako výsledek míšení starších podob *kozlecí* a *kozelčí* (od *kozlec*).

[1] Tento příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, RVO: 68378092.

[2] Slovo *sele* (stč. *ssele*) je zřejmě staročeským novotvarem. K původu viz Rejzek (2015, s. 623).

[3] Viz <https://www.ontola.com/cs/ondi/qjpkpv/pise-se-spravne-seleci-kyta-nebo-seleci>.

[4] Srov. i text z rubriky Hovorna v Naší řeči (K. R., 1924), kde je mimo jiné zajímavé svědectví o tom, že Gebauer v Pravidlech z roku 1902 prosazoval neživý tvar *jehnědí*, zřejmě kvůli shodě s tvary *telecí*, *kuřecí* apod.

Méně jasný je vznik podoby *prasečí*. Příslušný díl Staročeského slovníku (sv. 21, s. 1078) uvádí varianty *praseěcí* i *praseěčí*, i když z uvedených dokladů ve spřežkovém pravopisu není vždy zcela jasné rozlišení *c* a *č*. Také zde můžeme uvažovat o odvození od *prasec* ‚sele, mladší prase', i když podoba *prasčí* doložena není.[5] Na případnou kontaminaci by mohl ukazovat význam lexému *praseěcí*/*praseěčí*, který je v příslušném díle Staročeského slovníku primárně uveden jako ‚selecí, ze selete pocházející', tedy odpovídající významu slova *prasec*, nikoli *prasě*. Podobným způsobem snad můžeme vysvětlit i dubletní podoby *štěněcí*/*štěněčí* (v korpusu SYN v8 je jejich výskyt v poměru 354 : 188), kde opět do hry vstupuje frekventovaná odvozenina *štěnec* (stč. *ščenec*).

Proč v současném úzu převládá podoba *seleží* nad *selecí*, můžeme jen spekulovat. Snad je za tím cílená snaha pracovníků v masném průmyslu odlišit toto slovo od paronymního *telecí* a zároveň ho poněkud tvarově připodobnit významově blízkému *prasečí*. Vzhledem k tomu, že jediným fundujícím slovem je v tomto případě *sele* (žádné **selec* doloženo není), je třeba z historického pohledu za správnější považovat podobu *selecí*. Frekvence výskytu podoby *seleží* v úzu (s paralelami typu *jehněčí*, *prasečí*) nás ovšem opravňuje považovat tuto variantu rovněž za noremní a uživatelsky správnou.

[5] ČJA 3 (s. 476–478) však zná podobu *prasenčí* (ve východních Čechách), jakoby od nedoloženého *prasenec*. Mapa ČJA ukazuje, že podoba *prasecí*/*prasací* se dodnes používá na východní Moravě a *prasecí* též na jihovýchodním okraji severovýchodočeských nářečí. Tvary adjektiv na *-ečí* považuje ČJA za analogické podle *zaječí*, tento izolovaný typ zakončení (od psl. **zajęcь*) však sotva může sloužit jako základ pro nějaký analogický model. Je ale možné připustit, že adjektiva jako *zaječí* či *králičí*, která v substantivizované podobě označují druhy masa (stejně jako *selecí*/*seleží*), rovněž přispěla k šíření podoby na *-čí*.

LITERATURA

Adam, Robert (2003): Klíšťová encefalitida. *Naše řeč*, 86(5), s. 267–268.

ČJA 3: Balhar, Jan et al. (1999): *Český jazykový atlas: Sv. 3*. Praha: Academia.

Gebauer, Jan (1902): *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: Císařský královský školní knihosklad.

Jungmann, Josef (1990/1838): *Slovník česko-německý: Díl 4, S–U* [2., nezměněné vydání]. Praha: Academia.

Korpus SYN [online; verze 8 z 12. 12. 2019] (2019). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 10. 7. 2021. <www.korpus.cz>.

K. R. (1924): Jehněcí. *Naše řeč*, 8(4), s. 126–127.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství – Školní nakladatelství – Státní pedagogické nakladatelství.

Rejzek, Jiří (2015): *Český etymologický slovník* [3. vydání (2. přepracované a rozšířené vydání)]. Praha: LEDA.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Academia.

Staročeský slovník: Sv. 21, Paběničský–pravý [i.e.] Povolánie–pravý (1996). Praha: Academia, s. 961–1128.

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 123/4, 118 51 Praha 1
j.rejzek@ujc.cas.cz